

razňována jedna, ne však hlavní stránka světodějného procesu, a sám proces se redukuje buď na dějiny „světových říší“, nebo na dějiny „světových civilizací“, „světových náboženství“ atd. Jiným charakteristickým rysem těchto děl je, že snižují úlohu lidových mas v dějinách, že je v nich obsažena protidemokratická tendence protikladu „vyvolené“ menšiny jako „tvůrčího“ počátku a inertní, „mlčící“ masy, která buď vůbec není schopna samostatné činnosti, nebo je schopna pouze bořit.

Jestliže staré, buržoasní „Dějiny světa“ vykládaly dějiny jednotlivých zemí a národů, i když je daleko nevyčerpávaly a tendenčně vynechávaly jednotlivé události, pak v řadě současných děl je vidět snaha nahradit dějiny národů a zemí kosmopolitickými dějinami jakýchsi jednotlivých nadnárodních „civilizací“, uzavřených „kulturních kruhů“, které mají své zvláštní a neměnné zákony, svého „ducha“ a svůj „osud“. Ignorování vnitřního vývoje jednotlivých zemí, jejich národní specifiky a přínosu k obecné kultuře lidstva vede též k nesprávnému zobrazení vzájemného reálného působení národů a kultur v jejich dějinné minulosti. Vývoj je tu nahrazen umělým a libovolným protikladem „námořních civilizací“ „kontinentálním“, protikladem Východu a Západu.¹ Evropsko-centristické koncepce buržoasní historiografie, proniknuté duchem kolonialismu, jsou nyní obvykle zastřené, ale jejich podstata je stejná.

Mezi mnoha „Dějiny světa“, které se v posledních letech objevily na knižních trzích USA a západní Evropy, jsou i takové, které stojí za hranicemi vědy a zcela zastřené a zároveň zcela otevřeně hrubě zkreslují fakta; to vše má sloužit nejreakčnějším kruhům a poškozovat životní zájmy národů.

Reakce si však stále obtížněji udržuje své pozice v ideologii a ve vědě kapitalistických zemí. Současná epocha je epochou velikých lidových hnutí, revolučního zlomu základů starého světa, založeného na potlačování a násilí. Nové si razí cestu ve všech oblastech společenského života. Jedním z důležitých faktů naší doby je rostoucí vliv marxistickoleninských idejí. Ve všech zemích na světě se rozvíjí marxistická historická věda. Avšak i mezi těmi vědci, kteří jsou ještě marxismu vzdáleni, je mnoho těch, kteří se čestně snaží najít východisko z krize buržoasní historiografie a zachovat tradice poctivého vědeckého studia faktů. Sám život, logika boje pokrokových a reakčních sil nutně přivede mnohé z těchto vědců do tábora pokrokové historické vědy.

*

Marxistická historická věda vznikla na půdě, kterou připravil předchozí vývoj pokrokových myšlenek společnosti a historických znalostí. Opírá se o vědecké úspěchy minulosti, přijímá a uznává cenné závěry, které jsou obsaženy v konkrétních bádáních představitelů současné buržoasní historiografie.

Marxistická historická věda se však zároveň naprosto liší od všech směrů nemarxistické historiografie, která dokonce i v období svého největšího rozkvětu nedošla dále než k určení a systematisaci faktů a k osvětlení jednotlivých stránek dějinného procesu; nehledě na mnohá hluboká pozorování a správné myšlenky, nemohla vysvětlit objektivní zákonitosti společenského vývoje, které určují celý neobyčejně složitý a rozporný průběh dějin, změnu politických institucí, států, ideologií a kultur.

¹ Tato koncepce je zejména charakteristická pro knihu J. Pirena „Velké proudy obecné historie“ („Les grands courants de l'histoire universelle“, vol. 1—6, Paříž 1944—1955).

Marx a Engels po prvé rozšířili platnost materialismu na oblast společenského života tím, že vytvořili jednolitou a uzavřenou, tvůrčím způsobem se vyvíjející revoluční teorii, schopnou nejen svět vysvětlit, ale být také nástrojem jeho přetvoření. Jejich objev nesmírného dosahu — materialistického chápání dějin — dal počátek historické vědě v pravém slova smyslu, vědě, která zkoumá dějiny lidstva jako zákonitý proces vývoje společnosti, vyvíjející se vnitřními rozpory.

Historická věda studuje celou mnohotvárnost událostí a jevů minulosti. Nemohla by však oddělit základní procesy a nejdůležitější historické jevy „druhotného“, odvozeného charakteru a jejich vzájemné působení, kdyby neměla objektivní kritérium. Toto kritérium jí dal marxismus, který vyzdvihl a zdůvodnil velikou vědeckou pravdu, že totiž základem dějin lidstva je výroba hmotných statků, vývoj výrobních sil a výrobních vztahů mezi lidmi.

Marxistická historická věda rozhodně zavrhuje vulgární „ekonomický materialismus“, který se snaží vyvozovat celý vývoj společnosti přímo ze změn hospodářských forem a vysvětlit celý průběh dějin automatickou činností ekonomických zákonů. Tvůrci marxisticko-leninské teorie neustále ukazovali, že objektivní zákony společenského vývoje nepůsobí samy o sobě jako jakési „fatum“, osud, který spočívá nad lidmi. Společenské zákony se na rozdíl od zákonů přírodních uskutečňují plně a výlučně prostřednictvím činnosti živých lidí, tříd a lidových mas. Na počtu mas, které se aktivně účastní dějinného procesu, na jejich energii a iniciativě, uvědomělosti a organisovanosti závisí do značné míry průběh společenského vývoje. Se změnou hospodářského řádu společnosti, její základny, se více či méně rychle mění i celá nadstavba: stát a právo, náboženství a morálka, společenské ideje, umění, literatura atd. Avšak ideje a politické instituce neodrážejí pouze vývoj ekonomiky. Nadstavba je aktivní síla, která zpětně působí na materiální podmínky života společnosti, jež ji zrodily.

„Lidé si sami vytvářejí dějiny, avšak čím jsou určovány pohnutky lidí a zejména lidských mas, čím jsou vyvolávány srážky protichůdných idejí a snah, jaký je souhrn všech těchto srážek celé masy lidských společností, jaké jsou objektivní podmínky vytváření materiálního života, tvořící základ veškeré historické činnosti lidí, jaký je zákon vývoje těchto podmínek — na to všechno obrátil pozornost Marx a ukázal cestu k vědeckému zkoumání dějin jako jednotného procesu v celé své nesmírné mnohostrannosti plné rozporů.“¹

Základem jednotného a zákonitého dějinného procesu je postupné střídání společensko-ekonomických formací: prvobytně pospolné, otrokářské, feudální a kapitalistické, které jsou hlavními etapami progresivního vývoje lidstva, dějinnými stupni jeho cesty k nejvyšší formaci, komunistické, jejíž první fází je socialismus.

Z uznání jednoty a zákonitosti světodějného procesu vyplývají principy jeho vědecké periodisace, které jsou uplatňovány i v tomto díle. Marxističtí historikové zachovávají již vytvořené konvenční dělení světových dějin na starověk, středověk, novověk a dobu nejnovější a uznávají za hranice těchto největších dějinných epoch takové vynikající události, které zvláště plasticky vyjadřují přechod od jedné společensko-ekonomické formace k druhé. Ačkoli tento přechod je z počátku omezen na malý počet států, znamená všeobecný přelom v průběhu světových dějin. Vítězství nového zřízení v pokrokových zemích se hluboce odráží i na vývoji všech ostatních zemí.

¹ V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, Praha 1957, str. 51—52.

Nejdelší epocha v dějinách lidstva, období prvobytně pospolného řádu, je vystřídána epochou novou, kdy se otrokářský způsob výroby upevňuje v takových svých počátečních ohniscích, jako je Egypt, Mesopotamie a údolí Indu. Otrokářství bylo vystřídáno feudalismem v průběhu několika století. Nejdříve k tomu došlo v Číně, v řadě dalších asijských zemí a ve Středomoří. Vítězství buržoasních revolucí v západní Evropě a v Severní Americe připravilo půdu pro nastolení kapitalistického způsobu výroby. Výchozím bodem nejnovější epochy světových dějin, která vystřídala epochu kapitalismu, bylo vítězství Velké říjnové socialistické revoluce v SSSR.

Taková je vedoucí linie světodějného procesu, která vůbec nevyklučuje značnou různorodost konkrétních forem a cest společenského vývoje uvnitř každé formace, každé epochy světových dějin. Marx říkal, že jedna a táž ekonomická základna v závislosti na přírodně geografických, historických a jiných podmínkách připouští různé variace a typy vývoje. V každé epoše existují kratší či delší dobu pozůstatky předchozích formací a také zárodky nových společensko-ekonomických vztahů, které dozrávají v jednotlivých zemích velmi nerovnoměrně. Při rekonstrukci obrazu světových dějin musíme nakonec počítat i s tím, že národy, které obývají zeměkouli, zdaleka neprocházely základními stadii vývoje společnosti současně, při čemž ne všechny národy prošly všemi stadii.

Období prvobytně pospolného řádu obsahuje nejrozličnější typy starých společností a kmenových útvarů, které odrážejí, jak různá stadia této formace, tak i místní zvláštnosti jejího vývoje. Starověké státy zaujímaly i v době největšího rozvoje otrokářských vztahů poměrně malou část osídleného území. Obklopoval je ohromný svět kmenů, které byly na různých stupních prvobytně pospolného řádu. Ba i otrokářské vztahy samy vystupovaly v nejrozličnějších formách a v mnoha případech si zachovávaly značné přežitky rodové organizace. Feudální způsob výroby existoval současně již u daleko většího počtu národů, při čemž celá řada národů přešla k feudalismu, aniž prošla otrokářskou formací (ačkoli otrokářství v té či oné formě bylo i u těchto národů). Avšak obyvatelstvo celých kontinentů — Afriky, Ameriky a Austrálie — si zachovalo i ve středověku částečně otrokářské a částečně prvobytně pospolné vztahy. Kapitalistický způsob výroby také nebyl jediný a nebyl všude rozšířen. Téměř ve všech evropských buržoasních státech existovaly (a leckde i nyní existují) více nebo méně značné přežitky feudalismu. V převážné většině koloniálních a polokoloniálních zemí se pak v té či oné míře zachovávají feudální a dokonce předfeudální vztahy. Dlouhá koexistence dvou společensko-hospodářských soustav, kapitalistické a socialistické, tvoří charakteristickou zvláštnost nejnovějších dějin.

Světové dějiny jsou progresivní proces. Jejich vývoj je určen především růstem výrobních sil společnosti, rozvojem a zdokonalováním výrobních nástrojů a výrobních prostředků. Hovoříme o „době kamenné“ nebo o „době železné“, o „věku páry“ a „věku elektřiny“ a o začínajícím „věku atomovém“; s těmito pojmy spojujeme po sobě následující stupně ovládnutí přírodních sil, spoutání těchto sil a jejich využití lidskou společností. Lidstvo urazilo ohromnou cestu od oněch dávných dob, kdy si naši předkové začali vyrábět první, hrubé a primitivní pracovní nástroje, až do dnešního dne, kdy nejen v průmyslu, ale i v zemědělství ruční práci člověka stále více nahrazují vysoce výkonné a dokonalé stroje, kdy výroba je již do značné míry založena na elektřině a rozmach vědy a techniky dovoluje vytyčit si jako nejbližší praktický cíl využití nevyčerpatelných zásob atomové energie pro mírové účely.

Celý tento kolosální pokrok techniky, který ulehčuje lidem práci a s každým novým stupněm ve vývoji společnosti ji činí stále produktivnější, je sám výsledkem lidské práce. Ve všech dějinných obdobích lidé byli a jsou největší výrobní silou společnosti. Ruce pracujících vytvořily všechny zázraky civilisace, počínaje zavlažovacími soustavami starověkého Východu a konče současnými mamutími podniky, vysoce výkonnými elektrárnami, tryskovými letadly a mnohým jiným, co ještě nedávno bylo považováno za pouhý výplod fantasmie. Činnost pracujících přeměnila tvářnost země, neobyčejně rozšířila osídlené, kulturní území zeměkoule a vytvořila v podstatě nové geografické prostředí. „Povrch země, podnebí, rostlinstvo, zvířena a lidé sami se nesmírně změnili, a to vše lidskou činností...“¹ Pracovní zručnost a zkušenosti nashromážděné lidmi byly v průběhu celých dějin jednou z hlavních pák vývoje společenské výroby, půdou, na které vyrostla a vyvinula se věda.

Výrobní síly neexistují odděleně od společenských vztahů, do nichž lidé vstupují ve výrobním procesu. Objektivní zákon vývoje společnosti vyžaduje soulad výrobních vztahů s charakterem výrobních sil.

Během desítek tisíciletí, po která trvala počáteční etapa lidských dějin, byly vztahy mezi lidmi, kteří byli ještě bezbranní vůči přírodě a neschopní jednotlivě si zabezpečit nejprimitivnější podmínky existence, určeny společnou prací, společným vlastnictvím a tím, že neexistovalo vykořisťování. Reakční smyšlenku o „odvěké existenci“ soukromého vlastnictví a jiných institucí buržoasní společnosti neodvratně vyvracejí všechny údaje archeologie a etnografie. Společný majetek rodové obcí se mění v soukromé vlastnictví jednotlivých rodin teprve na poměrně vysokém stupni prvobytně pospolného řádu. Je to důsledek zdokonalených výrobních nástrojů, růstu produktivity a společenské dělby práce a rozvoje směny zboží. Majetková nerovnost uvnitř starých obcí a soustředění výrobních prostředků v rukou rodové šlechty umožnily existenci jedněch lidí na úkor druhých.

Společnost se rozpadla na třídy, na vykořisťující a vykořisťované. Od této doby během mnoha staletí probíhal vývoj společnosti ve formě sociálního antagonismu a útlačení pracujících většiny majetnou menšinou, která měla monopol na výrobní prostředky. Tento monopol měnil svou formu s přechodem od jedné antagonistické formace k formaci druhé. Podle toho se měnily i formy vykořisťování, formy třídní nadvlády. Změna v postavení bezprostředních výrobců, pracujících mas, měla zase vliv na to, že výrobní síly společnosti se mohly dále vyvíjet. Otrokářství je první, nejhrubší a nejkrutější forma vykořisťování, založená na převlastnění osoby výrobce, na nucené práci zcela bezprávných lidí. Základem feudálního řádu je monopolní vlastnictví půdy feudálem nebo feudálním státem a osobní závislost rolníků na feudálově. Formy a stupně této závislosti byly velmi různé: od nevolnictví, které se blíží otrokářství, až po prosté poplatní povinnosti a stavovskou neplnoprávnost. Na rozdíl od otroka měl středověký rolník své hospodářství, své pracovní nástroje, a proto měl také větší zájem na rozvoji zemědělské a řemeslné výroby. Kapitalismus potřebuje osobně svobodného pracovníka. Mimoekonomické přinucení je nahrazeno ekonomickým. Proletář zbavený výrobních prostředků je nucen „dobrovolně“ prodávat svou pracovní sílu kapitalistovi. S přeměnou pracovní síly ve zboží a s růstem kapitalistické strojové výroby se nesmírně zvyšuje i rozsah nadvýroby a výroba se stává stále více společenskou.

Teprve při této vysoké úrovni vývoje výrobních sil vytvářejí se objektivní materiální

¹ B. Engels, *Dialektika přírody*, Praha 1952, str. 194.

předpoklady pro to, aby soukromé vlastnictví bylo nahrazeno vlastnictvím kolektivním, celonárodním, aby bylo odstraněno vykořisťování a vykořisťovatelské třídy, aby byly upevněny nové, socialistické vztahy mezi lidmi, které umožňují neomezený růst výrobních sil bez antagonistických konfliktů a sociálních otřesů.

Dějinný proces neprobíhal v průběhu staletí zcela přímočaře a bezbolestně. Každý pokrok otrokářské, feudální i kapitalistické společnosti je vykoupen nesčíslnými oběťmi pracujících mas. Růst společenského bohatství vede v antagonistických formacích k prohloubení nerovnosti, k nahromadění hmotných statků v rukou majetné menšiny, k růstu parazitické spotřeby panujících tříd. Progresivní proces společenské dělby práce vyvolává současně protiklad mezi městem a vesnicí, hlubokou propast mezi duševní a fyzickou prací. Živelný vývoj výrobních sil doprovází bezohledné mrhání přírodním bohatstvím. Dějiny těchto společností znají období stagnace, zpoždění progresivního vývoje a dokonce i období dočasného návratu zpět, který je způsoben buď vítězstvím sil vnitřní reakce, nebo zhoubnými následky imperialistických válek a cizích invasí, nebo spojením jednoho i druhého.

Sociální rozpory jsou zvláště vyhraněné za kapitalismu, který je poslední antagonistickou společností. Zákonem jeho vývoje je honba za nadhodnotou, za kapitalistickým ziskem. Honba za ziskem je hybnou pákou nepoměrně rychlejšího růstu výrobních sil, než tomu bylo v předcházejících obdobích, je hybnou pákou pro to, aby mohl být vytvořen mohutný strojový průmysl, vyvinutá doprava a světový trh. Tato honba vyvolává hospodářské krize z nadvýroby, „živelné vzpoury“ výrobních sil proti poutům soukromého vlastnictví, v nichž dochází k jejich vývoji. Vítězství a upevnění kapitalismu je doprovázeno svými rozměry nebývalým ožebračením drobných výrobců, kteří doplňují rezervní armádu pracujících, ohromným zvýšením počtu utlačených lidí, kteří jsou zbaveni existenčních prostředků. Neustále se hromadící kapitál v rukou několika kapitalistů způsobuje, že roste nezaměstnanost a absolutní i relativní zbídačení proletariátu. Kapitalismus je nutně doprovázen válkami, koloniální agresí, přeměnou porobených zemí v odbytíště, ve zdroj surovin a levné pracovní síly pro hrstku průmyslově vyspělých států.

Kapitalistický způsob výroby, který se stabilisoval v nejnávštějnějších evropských a amerických zemích na konci XVIII. a na počátku XIX. stol., vstupuje již na konci minulého a na počátku tohoto století do svého posledního, imperialistického stadia, které je charakterisováno zahníváním a úpadkem celé kapitalistické soustavy. Koncentrace výroby a kapitálu dosáhla ohromných rozměrů. Svobodnou konkurenci jednotlivých kapitalistů vystřídala vláda monopolů, které podrobují vývoj společenské výroby zájmům, aby bylo dosaženo co nejvyšších zisků. Stoupá zbídačení proletariátu, velký kapitál přivádí na mizinu střední vrstvy společnosti, rolníky a drobnou buržoasii. Zvyšuje se ničivá síla hospodářských krizí, roste těžké břemeno masové nezaměstnanosti. „Přebytečný“ kapitál, přebytečný pouze v době, kdy jsou masy zbídačeny a zemědělství se stále více opožďuje za průmyslem, proudí z mateřských zemí do kolonií, do závislých a hospodářsky oslabených zemí, jejichž vykořisťování se stává jedním z nejdůležitějších zdrojů obohacení finanční oligarchie. Nerovnoměrnost vývoje kapitalismu ostře vzrůstá. Proto přechod k imperialismu nutně způsobuje narůstání vnější expanse, narůstání boje kapitalistických velmocí o nové rozdělení světa. Srážky nejsilnějších imperialistických skupin, které touží po světovládě, zatahují lidstvo do krvavých světových válek.

„Obrovský pokrok techniky vůbec, komunikací zejména, kolosální růst kapitálu a bank

způsobily, že kapitalismus uzrál a přežrál. Přežil se. Stal se nejreakčnější brzdou lidského vývoje.“¹

V tom se projevuje obecná zákonitost vývoje nejen kapitalistické, ale i předcházejících antagonistických formací. Všechny formace postupně prošly stadiem zrodu v lůně starého řádu, stadiem své stabilisace, vzestupu a rozkvětu, stadiem úpadku, krize a odumírání. Vládnoucí výrobní vztahy, které v době vítězství a stabilisace daného řádu byly hlavní hybnou silou výrobních sil, stávají se postupem doby jejich pouty. Za těchto podmínek se zvláště projevuje úloha pokrokových tříd, které ztělesňují nové, pokrokovější výrobní vztahy a vystupují proti reakčním třídám, jež si houževnatě hájí svůj monopol na výrobní prostředky, svou hospodářskou a politickou nadvládu.

Od doby, kdy vzniklo soukromé vlastnictví a vykořisťování člověka člověkem, byly celé dějiny dějinami třídních bojů. Každé ze základních etap vývoje společnosti odpovídají určité typy třídních rozporů a charakteristické formy boje vykořisťovaných proti vykořisťovatelům. Ve starověké společnosti to byl boj otroků proti otrokářům, boj drobných svobodných výrobců proti velkým vlastníkům půdy, ve feudální společnosti to byl boj rolníků proti světským a duchovním feudálům, boj řemeslníků a městského prostého lidu proti feudálním pánům a proti cechovní a kupecké horní vrstvě středověkých měst.

Se vznikem kapitalismu vstupuje na arénu světových dějin nová, důsledně revoluční třída, protiklad buržoasie — proletariát. Vývoj této třídy je spojen s nejpokrokovější formou hospodářství, s velkovýrobou, která stmeluje a spojuje pracující v takových rozměrech, jaké byly nemyslitelné v minulých dějinných epochách. Svou objektivní posicí je proletariát povolán nejen likvidovat určitou konkrétní formu útlatku, ale odstranit každý útlatk vůbec. Sám sebe může osvobodit pouze tehdy, když osvobodil celou společnost. Proletariát je první utlačená a vykořisťovaná třída, která je schopna stát se hlavou a vůdcem lidových mas, hegemonem revoluce. Tuto možnost realizuje proletariát v dlouhém procesu třídního boje a vývoje mezinárodního dělnického hnutí, jako výsledek politického a ideového odtržení od buržoasie a stmelení předvoje dělnické třídy v samostatnou politickou stranu, která se opírá o revoluční ideje vědeckého socialismu. Dějinná cesta boje proletariátu vede od živelných vzpour k uvědomělému třídnímu boji, organisovanému v celonárodním měřítku, od prvních stávek k vítězné socialistické revoluci, od nepočteného „Svazu komunistů“, jež založili Marx a Engels v předvečer revoluce roku 1848, k masovým komunistickým a dělnickým stranám, které za sebou vedou stamiliony lidí na celém světě.

Třídní boj prostupuje celý život antagonistických společností a projevuje se buď v přímém střetnutí tříd, nebo v zastřené formě, zahalené stavovskými a jinými děleními, zahalené do ideologických, náboženských a jiných roušek. Přes různé formy třídního boje v jednotlivých dějinných epochách byl vždy tento boj nakonec bojem politickým, který ve svém vývoji nutně vede k přechodu moci z rukou jedné třídy do rukou třídy druhé, k základní přeměně politického a státního zřízení.

Stát vznikl již v dávné minulosti, když se společnost dělila na třídy. Aby bylo možno upevnit vládnoucí posicí majetné horní vrstvy, donutit většinu společnosti k neustálé práci ve prospěch její menšiny, aby bylo možno udržet v poslušnosti otroky a neustále doplňovat jejich počet, především agresivními taženími a válkami, bylo zapotřebí stálého mocenského

¹ V. I. Lenin, Spisy, sv. 29, Praha 1955, str. 512—513.

aparátu, který by vládl materiálními donucovacími a násilnými prostředky. Tak se vyvinul stát „...tím, že orgány rodového zřízení byly částečně přetvořeny, částečně zatlačeny vsunutím nových orgánů a konečně zcela nahrazeny skutečnými státními úřady...“¹

Konkrétní historické typy a formy státu jsou velmi různé i v rozmezí jedné formace. V závislosti na stadiu vývoje určité společnosti, na zvláštностech její ekonomické základny, úrovni třídního boje a historicky se měnících vnějších podmínkách její existence prožívalo větší či menší změny i politické zřízení dané společnosti.

Již za otrokářství vznikají takové formy státního zřízení, jako je monarchie a republika, vláda aristokracie a otrokářské demokracie. Objektívni historický význam různých státních forem nebyl však stejný ani ve starověku, ani v následujících epochách. Tak např. v pozdně feudální společnosti měla centralisovaná monarchie pokrokovou úlohu v boji s feudální roztržitostí, a tím napomáhala hospodářské a národnostní konsolidaci společnosti. Velkým vítězstvím kapitalistické epochy ve srovnání s epochou feudální byl vznik buržoasné demokratické, parlamentní republiky.

Při všech změnách politických forem státu bylo však jeho třídní podstatou v antagonistických společnostech vždy zabezpečení vlády vykořisťovatelů. Hlavní funkcí státu bylo držet na uzdě vykořisťované a potlačovat jakoukoli jejich snahu osvobodit se. A čím silnější byl rozmach osvobozenického, revolučního boje mas, tím jasnější jsou také známky úpadku určité třídní společnosti a tím častěji sahají panující třídy k nejostřejším prostředkům státního násilí, které mají nahradit oslabené obvyklé způsoby a formy vykořisťování. Tak tomu bylo již ve starověku za krize otrokářských společností. Tak tomu bylo i na konci feudalismu, kdy politická vláda šlechticko-statkářské třídy se v četných zemích stala absolutistickou. Vstup kapitalistického světa do jeho posledního stadia, imperialistického, vyvolává závažné politické přesuny, jejichž podstatou (při vši mnohotvárnosti jejich projevů) je obrat od buržoasní demokracie k reakci, růst vojensko-byrokratické státní mašinerie ve všech kapitalistických zemích bez výjimky a útok na demokratická práva pracujících. Tyto reakční tendence jsou v jedněch případech zastírány tím, že jsou zachovány tradiční buržoasné parlamentní instituce, v jiných — za krajního zostření třídního boje a bezprostředního ohrožení politického panství buržoasie — se projevují v tom, že jsou zcela zavrženy „zákonné“ formy a metody vlády a je nastolena otevřená teroristická diktatura fašistického typu.

Veškeré zkušenosti dějin potvrzují základní marxisticko-leninskou hesi: skoncovat s vládou vykořisťovatelů je možno pouze sociální revolucí, zlomením státní mašinerie vládnoucích tříd a přechodem politické moci do rukou pracujících.

Revoluce je zákonitý výsledek a nejvyšší forma nepřetržitého, někdy zjevného, jindy skrytého boje utlačovaných proti utlačovatelům, který probíhá v antagonistických společnostech. Revoluce, vyvolané nepřekonatelnými materiálními a ekonomickými procesy, musí vyřešit základní společenský konflikt mezi novými výrobními silami a zastaralými výrobními vztahy. Staré formy společenských vztahů neodumírají samy. Zlomit odpor odumírajících tříd může pouze silný nátlak nejširších mas. „Jestliže celý národ vydechne, bude bouře, jestliže celý národ dupne, bude zemětřesení,“ říká čínské přísloví.

V revolučních obdobích činí lidstvo zvláště velké pokroky. Ukazuje nám to celý průběh světových dějin. V těchto obdobích se nejsilněji projevuje iniciativa a tvůrčí energie mas,

¹ K. Marx—B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954, str. 269.

v nejvyšší míře je pocíťována historická úloha těch společenských a politických činitelů, kteří vyjadřují zájmy lidových mas a jasně chápou potřeby své doby. Dokonce i tehdy, kdy pro nezralost historických podmínek a slabost vedení, rozptýlenost a neuvědomělost mas jejich hnutí nemohlo úplně a rozhodně zvítězit, podryvalo přímo základy panujícího společenského řádu a urychlovalo jeho zánik.

Pád největšího otrokářského státu, římské říše, připravila povstání otroků a kolonů, která trvala s neutuchající silou dvě až tři století a k nimž se přidružil nátlak zvnějšku — údery, které říši zasazovaly germánské, slovanské a jiné kmeny.

Rolnická povstání a hnutí mas městské chudiny oslabovala středověké feudálně absolutistické režimy. Připravila a usnadnila vítězství buržoasních revolucí, nizozemské v XVI. stol., anglické v XVII. stol. a francouzské revoluce z konce XVIII. stol., během nichž (zvláště během francouzské revoluce) měl boj rolnických mas nesmírný význam. Epocha pádu feudalismu byla současně epochou největších národnostních hnutí a spravedlivých národnostních válek namířených proti cizímu jhu. V této epoše se definitivně utvořily mnohé buržoasní národy a národní státy v Evropě a v Americe.

Lidové masy byly rozhodující silou velikých revolučních a národnostních hnutí na konci XVIII. a po celé XIX. stol. Vybojovaly nezávislost severoamerických států, ubránily revoluční Francii před intervencí evropských monarchií. Na ruských rovinách, ve španělských horách a na německých polích zničily národy Napoleonovo impérium. Bez dlouhého a houževnatého boje demokratických sil by nebylo možné, aby se Itálie osvobodila od cizího útlaku a feudálních dynastií a aby se německé země spojily v jediný stát. Lidové masy vepsaly nezapomenutelné stránky do dějin boje za osvobození jihovýchodní Evropy ze jha osmanské říše a habsburské monarchie.

V čele hnutí proti feudalismu a národnostnímu útlaku ve většině zemí stála tehdy buržoasie, mladá, vyvíjející se třída, která se ještě nebála opřít o „spodní vrstvy“. „Nemůže být marxistou ten,“ napsal Lenin, „kdo nechová nejhlubší úctu k velkým buržoasním revolucionářům, kteří měli historické právo mluvit jménem buržoasních ‚vlastí‘, pozvedajících v boji proti feudalismu desetimilionové masy nových národů k civilizovanému životu.“¹

Ve všech revolučních převratech, k nimž došlo před proletářskou revolucí, ničili pracující hlavně starý způsob vykořisťování. Plody jejich boje, jejich úsilí a obětí se nakonec nedostaly jim, ale novým utlačovatelům. To znamená, že vystřídání otevřeného otroctví nevolnictvím a nevolnictví kapitalistickým vykořisťováním bylo pracujícím lhostejné. Při veškeré relativitě a omezenosti práv, kterých dosáhli ve feudální a kapitalistické společnosti, tato práva rozšiřovala a usnadňovala možnost třídního boje proti vykořisťovatelům. A jestliže se buržoasie po vítězství a upevnění své politické nadvlády spojuje s včerejšími nepřáteli, se všemi reakčními silami proti proletariátu, pak proletariát brání pokrokové vymoženosti buržoasních revolucí a v mnoha případech nutí buržoasii, aby prováděla hlásaná proti-feudální hesla a důsledněji uskutečňovala buržoasní demokracii.

V antagonistických formacích neúčastní se potlačené třídy, odstraněné ve větší či menší míře z politického života, s výjimkou krátkodobých období revolučních otřesů, přímo změn politické a právní „nadstavby“ společnosti. Avšak nejhlubším zdrojem těchto změn byl vždy odpor pracujících proti útlaku a vykořisťování. Dokonce i omezené a postupné reformy,

¹ V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, Praha 1957, str. 219.

činitelů, kteří hdy, kdy pro st mas jejich polečenského

kteřé uskutečňovaly horní vrstvy, jsou zpravidla vedlejšími produkty třídního a revolučního boje a mohou být správně a vědecky vysvětleny pouze tehdy, počítáme-li s tímto hlavním činitelem. On určuje ve značné míře i celý vývoj ideologie a kultury.

ú a kolonů, zvnějšku —

Nadvláda určité třídy, otrokářů, feudálů, buržoasie, v oblasti materiální výroby vedla i v duchovním životě společnosti k nadvládě idejí této třídy, idejí, které přímo či nepřímo naočkovává národu pomocí škol, církve, vědy a umění a v nové době pomocí takových mocných a účinných prostředků, jako je tisk, rozhlas atd. Aby však majetné třídy mohly působit na utlačené třídy svými idejemi a tím upevnily své panství, jsou nuceny hledat cesty k vědomí mas, vyhledávat pružnější a „rafinovanější“ formy duchovního zotročení lidu. S tím zejména souvisí velká úloha církve ve všech antagonistických formacích, církve, která upevňuje a posvěcuje sociální porobu pracujících.

dále abso- ské v XVI. ſhem nichž m. Epoque avedlivých ě utvořily

Ve společnosti, která je založena na vykořisťování, jsou pracující zbaveni základních podmínek nutných pro vývoj osobnosti, pro systematickou účast ve vědeckém a uměleckém dění. Nejdůležitější z těchto podmínek je volný čas a vzdělání, a ty byly privilegiem majetných tříd. Vývoj vědy a kultury se děl na úkor lidu, na úkor jeho nucené práce.

ti na konci inily revo- anělských ho a hou- od cizího ové masy y ze jha

To však neznamená, že duchovní život společnosti se vyvíjel pouze jedním směrem, že společenské vědomí a kultura každé epochy jsou vyčerpány vládnoucí ideologií. Vedle této ideologie a ve značné míře jako protiváha k ní existoval a vyvíjel se lidový proud v kultuře — buď ve formě folklóru a v jiných podobách uměleckého tvoření, nebo ve formě historických pověstí, náboženského „kacířství“ a sociálních utopií, v nichž se při veškeré jejich relativnosti odrážely vlastní představy pracujících mas o minulosti a ještě neuvědomělé snahy o spravedlivé společenské zřízení. Avšak nejen tyto specifické formy kultury lidových mas, nýbrž celý staletý vývoj duchovní kultury až k jejím nejvyšším a nejdokonalejším formám probíhal nakonec na půdě národních tradic, na základě jazyka vytvořeného lidem. „To, co v národě žije jako možnost, projevuje se v géniovi jako skutečnost,“ říkal veliký ruský myslitel V. G. Bělinskij. Nejlepší výtvořky kultury vždy odrážely myšlenky a city, strádání a touhy lidových mas.

la tehdy Nemůže ſoasním ozveda- ivotu.“1

Vývoj vědeckého myšlení a uměleckého realismu, veškerý pokrok kultury probíhal v boji proti ideologii otrokářství, nevolnictví a kapitalismu, ve složitém a různorodém sepětí s osvobozeneckým hnutím a třídním bojem utlačených proti utlačovatelům, při čemž zvláštnosti dějinného vývoje každého národa vytvářely národní svébytnost jeho kultury.

pracu- akonec troctví né. Při čnosti, jestliže teli, se čnosti proti-

Narůstání demokratických a socialistických prvků ve společenském vědomí, které doprovázelo v nejnovější době vývoj proletariátu, připravilo největší revoluční převrat v dějinách kultury a osvobozeneckého boje lidstva — vznik vědeckého socialismu. Za vyvinutého třídního boje proběhlo v kapitalistické společnosti rozdělení dvou kultur uvnitř každé národní kultury — na socialistickou kulturu proletariátu, pracujících mas, které zdědily veškeré duchovní bohatství, jež lidstvo vytvořilo, a na reakční kulturu panujících tříd, které tím, že se odtrhly od lidu, nutně přetrhaly spojení i s pokrokovými tradicemi minulosti.

menší změn vždy rmy,

Jestliže i pod útlakem otroctví, nevolnictví a kapitalismu byl osvobozenecký boj a tvůrčí činnost mas základem progresivního hnutí lidstva, pak rozhodující úloha lidu jako tvůrce dějin vystupuje v plné síle v epoše zániku kapitalismu a upevnění socialistického zřízení.

Tuto novou éru v dějinách lidstva, kterou připravil celý předchozí vývoj, zahájila Velká říjnová socialistická revoluce v roce 1917. Po prvé byla revoluce provedena nejen lidem, ale i pro lid. Po prvé se po krátké hrdinné eposeji Pařížské komuny v roce 1871 upevnila diktatura

proletariátu, který vyjadřuje zájmy nejširších pracujících mas. Současně s Říjnovou revolucí se zrodil nový typ státu, založený na velmi aktivní, otevřené a bezprostřední účasti prostých lidí, dělníků a rolníků, na řízení země a při řešení státních záležitostí. Pouze díky sovětům, říkal Lenin, podařilo se v Rusku to, co se nepodařilo v žádné evropské revoluci: lid nastolil a podpořil opravdu lidovou vládu.

Na rozdíl od buržoasních revolucí, které končily převzetím moci, je pro proletářskou revoluci přechod moci do rukou dělnické třídy pouze počátkem celé řady základních společenských přeměn. Zespolečenštění základních výrobních prostředků a jejich přeměna ve vlastnictví lidu, konfiskace statkářské půdy a její předání v bezplatné užívání rolnictvu položily pevný základ ke stavbě nové, socialistické ekonomiky v SSSR. Pouze na tomto základě bylo možné provést grandiosní program industrialisace země a kolektivisace zemědělství v neobyčejně krátké lhůtě. Pouze socialistickou cestou se podařilo zlikvidovat staletou zaostalost předrevolučního Ruska, ubránit nezávislost země v kapitalistickém obklíčení, za hospodářské blokády a ozbrojených intervencí imperialistických států.

Socialismus zbavil národy Sovětského svazu krizi a nezaměstnanosti. V socialistické společnosti se od základů mění objektivní cíl výroby, která je nyní zaměřena na maximální uspokojování rostoucích materiálních a kulturních potřeb lidí. Změna ekonomické základny společnosti má za následek i změnu její třídní struktury: likvidaci vykořisťovatelských tříd a příčin, které je vyvolávají, přeměnu proletariátu a rolnictva v třídy socialistické společnosti, které jsou nové svým postavením ve výrobě a svou politickou a duchovní tvářností.

Již na konci XIX. a na počátku XX. století odhalil Lenin, když rozvíjel ideje zakladatelů vědeckého komunismu, historickou úlohu svazku dělnické třídy a rolnictva — oné veliké společenské síly, která je schopna zlomit velmi silný odpor dožívajících tříd a zajistit svobodný rozvoj výrobních sil společnosti. Rusko bylo první zemí, kde vznikl a upevnil se svazek dvou největších tříd současné společnosti. Svazek dělnické třídy a rolnictva, zocelený v revolučních bojích, v procesu socialistické výstavby, v těžkých zkouškách Veliké vlastenecké války, je základem pevnosti a neochvějnosti sovětského zřízení.

Jedním z nejdůležitějších historických výsledků proletářské revoluce je vyřešení národnostní otázky. Na místě carského impéria — „žaláře národů“ — vznikl dobrovolný svazek národů a národností, které se spojily na rovnoprávných zásadách v jediný socialistický stát. Sovětský stát pevně a nesmlouvavě zrušil všechna národnostní privilegia a omezení, důsledně prováděl politiku, jež likvidovala faktickou nerovnost národů a překonala hospodářskou a kulturní zaostalost mnoha národů Ruska, které byly utlačovány carismem, a přeměnil je v národy pokrokové, socialistické. Vítězství sovětské národnostní politiky je současně vítězstvím ideologie družby národů, je naplněním zásad proletářského internacionalismu.

Socialistická revoluce skoncovala s výsadním právem majetné menšiny na znalosti a užívání kulturních statků, na nejširším základě umožnila vývoj skutečně lidové kultury, která pokračuje v nejlepších národních tradicích a obohacuje je novým ideovým obsahem. Morálně politická jednota sovětské společnosti se projevuje v jednotě cíle — ve výstavbě komunismu, v jednotě marxisticko-leninského vědeckého světového názoru, kterým se řídí komunistická strana, vedoucí a řídicí síla společnosti, její kolektivní rozum a koncentrovaná vůle. Pracující, v jejichž čele stojí komunistická strana, která je nerozlučně spjata s masami a opírá se o ně, tvoří za socialismu monolitní sílu, která je schopna překonávat všechny potíže a uskutečňovat největší historické činy.

Celá dějinná cesta, kterou prošla sovětská země, jasně dokázala, že nové hospodářské a politické zřízení — socialismus — je nejlepší formou vnitřní organizace současné společnosti.

Již sama existence Sovětského svazu, jeho zkušenosti a příklad hluboce působí na celý průběh nejnovějších dějin tím, že usnadňují a urychlují osvobození pracujících mas v kapitalistických zemích, likvidaci nelidského koloniálního útisku, upevnění národní a státní nezávislosti zemí porobených imperialismem.

Objektivní průběh dějin je takový, že kapitalistická soustava, drásaná vnitřními rozpory a meziimperialistickými konflikty, již není schopna uchovat si svou bývalou moc: kapitalismus, který vstoupil do období své všeobecné krize, přestal být od roku 1917 jedinou a universální společenskou soustavou. Vedle ní se vyvíjí a upevňuje mladá soustava socialistická. Lidově demokratické revoluce, které zvítězily po druhé světové válce v mnoha evropských a asijských zemích, změnily tvářnost světa. Nyní již místo jednoho izolovaného socialistického státu, který razí ještě neprozkoumané cesty v dějinách, existuje silný tábor socialismu, jenž spojuje více než třetinu lidstva. Jedním z nejdůležitějších činitelů současných dějin je přeměna 600milionové Číny z polokoloniální a polofeudální, hospodářsky závislé a rozdrobené země v jediný lidový stát, který úspěšně kráčí cestou socialistického pokroku. Život na každém kroku potvrzuje jednu ze základních pouček leninismu, totiž tu, že všechny národy nutně dojdou k socialismu, při čemž každý z nich vnese své charakteristické zvláštnosti do konkrétních forem diktatury proletariátu, forem socialistické demokracie, do tempa socialistických přeměn různých stránek společenského života.

Z historického odstupu poloviny XX. stol. jsou zřetelnější cesty a tendence vývoje světových dějin předcházejících epoch, jejich zákonitě a posloupné spojení se současností. Úspěchy pokrokové vědy nám dovolují zkoumat v novém světle dějiny mnoha národů, které buržoasní historiografie obvykle ignoruje nebo zkoumá pouze jako objekt politiky velmocí.

Dnes, kdy mnohé asijské národy, které vytvořily takové pravěké kultury, jako je čínská a indická, znovu nabyly samostatné státní existence, možnosti rozvíjet své pokrokové národní tradice, zvláště nejapné jsou smyšlenky o „staletém spánku“ východních zemí, které prý vůbec neměly dějiny ve vlastním slova smyslu. Místo exotického Východu, jež chápe buržoasní historiografie jako protiklad Západu, musí zaujmout v historických pracích reálný Východ se vši specifičností vývoje jednotlivých zemí a národů, s jejich velkou úlohou v různých epochách světových dějin včetně v novém a nejnovějším období. Stejně nutné je hluboce a všestranně probádat dějiny národů Latinské Ameriky a dějiny afrických národů.

Objektivně a pravdivě podat světové dějiny není možné, když v nich není určeno místo slovanských národů, dějiny jejich staletého osvobozenického boje a jejich bohatá svérázná kultura.

Jednostrannost převážné většiny buržoasních „dějin světa“ se projevuje zvláště v tom, že nedoceňují nebo nesprávně osvětlují úlohu Ruska. Tato úloha byla dostatečně veliká i v minulých obdobích světových dějin. Zvláště však vzrostla na konci XIX. a na počátku XX. stol., kdy se do Ruska přeneslo středisko světového revolučního hnutí, středisko tvůrčího marxismu, jež vyzdvihl geniální Lenin na nový, vyšší stupeň. Ve znamení ruské revoluce v letech 1905—1907 — první lidové revoluce v epoše imperialismu, revoluce, která měla nesmírný vliv na dělnické hnutí Evropy a osvobozenický boj asijských národů — začalo nové, XX. stol. Objektivní fakt, že právě Rusko bylo první zemí v dějinách, kde se uskutečnila vítězná socialistická revoluce, zemí, která zachránila v letech smrtelného boje

s fašismem evropskou a světovou civilisací, nás zavazuje odhalit historické kořeny a předpoklady ohromných událostí, které poznamenaly osudy všech národů světa.

Obecnou tendencí dějinného vývoje lidstva je posilovat vzájemné spojení mezi národy a zeměmi. Ani prvobytně pospolné občiny nebyly přes svou izolaci od sebe absolutně odděleny. Spojení mezi nimi mělo z počátku náhodný, sporadický charakter, avšak postupně nabývalo formy více či méně pravidelných styků. Za otrokářství a feudalismu se hospodářské a kulturní styky značně rozšiřují. Obchodní karavany a námořní obchod spojily mezi sebou i ty nejbudnější země a národy. Jejich oddělenost byla však ještě stále značná. Teprve vývoj kapitalismu dal výrobě a směně mezinárodní charakter, když vyvolal světový trh a mezinárodní dělbu práce. V tomto smyslu nejsou *světové dějiny* pouze obecným, zákonitým procesem vývoje lidstva, nýbrž jsou i výsledkem tohoto procesu.

Osudy jednotlivých národů se těsně prolínají a vzájemně na sobě závisí. Studium dějin, zvláště nových a nejnovějších, není možné, nepřihlédneme-li ke stále vzrůstajícímu významu mezinárodních vztahů pojímaných nejen diplomaticky, ale také v nerozlučné souvislosti se základními hospodářskými, sociálními a politickými problémy.

V antagonistických formacích měl růst vzájemných styků mezi národy a zeměmi hluboce protikladný a do značné míry násilný charakter. Staré civilizace byly vytvořeny prací nejen lidových mas v otrokářských státech samých, nýbrž i prací sousedních kmenů a národů, které byly nevyčerpatelným zdrojem živé síly — otroků. Během mnoha tisíciletí měl nerovný obchod mezi zeměmi, které byly na různých stupních hospodářského vývoje, formu přečerpávání nahromaděné práce, jež často přecházela v otevřenou loupež. Otrokářské a feudální říše, které se udržovaly násilím, byly zpravidla labilními konglomeráty mnoha národů a kmenů, které se snažily setřást jho utlačovatelů a vybojovat si svou samostatnou existenci. Za kapitalismu projevuje se hospodářské sblížení různých zemí a kontinentů a růst světové dělby práce tvrdým koloniálním útlakem a vykořisťováním slabých a závislých zemí. Toto vykořisťování odsuzuje k zaostalosti a k zpomalenému vývoji značnou část lidstva.

Socialistické zřízení umožňuje, aby se všechny národy, velké i malé, sblížily politicky, hospodářsky, ideově i kulturně, a to na zcela jiném, rovnoprávném základě. Všestranná spolupráce a vzájemná pomoc národů sovětské země, charakter hospodářských, politických a kulturních vztahů mezi SSSR a jinými zeměmi socialistického tábora svědčí o tom, že vznikají zcela nové, vyšší formy vzájemného spojení mezi národy.

Povaze socialistických států odpovídá i nová zahraniční politika, založená na respektování národní nezávislosti a svrchovanosti všech národů a zemí, na leninské zásadě pokojného soužití a hospodářského soutěžení různých společenských soustav. Tuto politiku důsledně provádí sovětská vláda počínaje prvním historickým dekretem o míru. Aktivní a důsledná mírová politika, kterou provádí ve složitých poválečných podmínkách Sovětský svaz, Čínská lidová republika a celý socialistický tábor, vyjadřuje vůli národů, jež bojují za mír na celém světě.

Hlavním výsledkem dějinné cesty, kterou prošla lidská společnost, je skutečnost, že v období, jež prožíváme, disponuje společnost všemi objektivními podmínkami, aby navždy mohla skoncovat s vykořisťováním, bídou, sociální a národnostní nerovnoprávností, s válkami a ozbrojenými konflikty mezi státy a národy, aby zabezpečila každému člověku a každému národu nezávisle na barvě pleti, geografických a jiných podmínkách možnost využívat všech vymožeností současné civilizace. Dozrály i mohutné společenské síly, které jsou schopny